

Muurplantenbescherming in Amsterdam; resultaten, trends en toekomst

2004 geëvalueerd ©¹

Amsterdam heeft een bijzondere muurflora

Amsterdam heeft een unieke muurflora met veel beschermde soorten en vormt nationaal gezien een belangrijk muurplantenbolwerk. De stad heeft zijn rijkdom te danken aan 100 kilometer geschikt gracht- en kademuurbiotop. Vooral de veelheid aan varens is ongekend (er zijn in Amsterdam maar liefst 23 soorten gevonden). Nergens in ons land staan binnen een straal van enkele kilometers zo veel verschillende varensoorten bijeen als in Amsterdam. Daaronder zit de crème de la crème, met absolute zeldzaamheden als Schubvaren, Groensteel en Blaasvaren. Verder herbergt de hoofdstad opmerkelijke aantallen Zwartsteel, Steenbreekvaren en Tongvaren; allemaal kwetsbare soorten, die sterk gebonden zijn aan oude, vochtige muren. Op drogere muurtypen groeien onder meer Plat beemdgras, Klein glaskruid (in klein aantal) en sinds kort ook het zeer zeldzame Stijf hardgras (nieuw in 2004). Opvallend is ook het voorkomen van Vijgenboom (6x op muren). Tenslotte is Amsterdam het domein van Muurleeuwenbek, Gele helmbloem en nieuwe opvallende muurplanten als Muurfijnstraal, Kruipklokje, Spoorbloem en Halskruid.

Zorgwekkend

Muurplanten groeien vooral op oude, verweerde, dikwijls kalkrijke muren. Door *herstel-, restauratie- en schoonmaakwerkzaamheden* zijn muurplanten overal in ons land een zeldzaam verschijnsel geworden. Sinds 1991 zijn dertien muurplanten bij wet beschermd (Flora- en faunawet). Indertijd werd door de gemeente Amsterdam ook een begin gemaakt met de bescherming van de muurflora en is de samenwerking met de Werk- en adviesgroep Muurplanten Noord-Holland gestart.

De afgelopen jaren stond het overleg met de gemeente in het teken van veel goede intenties, maar in de praktijk kwam er van de muurplantenbescherming te weinig terecht.

Zwartboek

In 2003 en 2004 gingen op *meer dan tien locaties (zwartboek)* beschermde muurplanten verloren; op plaatsen waar de begroeiing zonder al te veel problemen gehandhaafd had kunnen worden. Eerdere jaren was er bij ons nog begrip voor dergelijke voorvallen (inherent aan beginfase), maar die tijd ligt achter ons. Er zal nu echt iets moeten gebeuren.

¹ Gegevens mogen alleen onder duidelijke bronvermelding worden overgenomen.
© Werk- en adviesgroep muurplanten Noord-Holland / Ton Denters (d.d. december 2004)

In 2005 zullen we het beschermingsbeleid van de gemeente nadrukkelijker gaan volgen. Dit zal, wanneer nodig, ook een kritischere toon krijgen. In 2004 hebben we voor het eerst een aantal belangrijke overtredingen gemeld aan de Algemene Inspectie Dienst (4x), in 2005 zetten we deze lijn zeker voort. Uiteraard hopen we dat het niet zover komt en dat de gemeente Amsterdam in 2005 nu echt serieus de bescherming ter hand neemt.

Zwartboek

ondeskundig hersteld²: verdwenen soorten:

1. Veemkade (Oostelijke Handelskade)	- Steenbreek- en Tongvaren (veel)
2. Borneokade	- Zwartsteel, Steenbreekvaren (veel)
3. Reggekade (Amstelkanaal)	- Zwartsteel, Steenbreekvaren, Tongvaren
4. Boerenwetering	- Tongvaren
5. Recht- en Kromboomsloot	- Tongvaren
6. Zieseniskade (Spiegelstraat)	- Blaasvaren
7. Lijnbaansgracht (Marnixstraat)	- Tongvaren (diverse plekken)
8. Amstelsluizen	- Zachte naaldvaren

Nu echt beginnen met strikte bescherming!

Van belang is dat bij het onderhoudswerk nu structureel rekening wordt gehouden met de muurflora. Dankzij de inventarisatie van 2004 weten we volledig en exact waar de beschermde muurplanten voorkomen. We gaan ervan uit dat vanaf heden alle locaties door de betrokken (stadsdeel)gemeente zorgvuldig en in overeenstemming met de Flora- en faunawet worden beheerd. Onze werkgroep zal daarbij blijven adviseren en ondersteunen, maar ook in toenemende mate kritisch zijn en indien nodig verdere bescherming afdwingen (inschakelen Algemene Inspectie Dienst, toezicht op naleving Flora- en faunawet).

Succesplekken

Hoe succesvol bescherming kan zijn blijkt uit een analyse van de telresultaten. Zo dankt het merendeel van de Tongvarens haar bestaan aan eerder beschermingswerk. Bijna alle huidige 'bolwerken' (met meer dan 100 planten), hebben zich verder kunnen ontwikkelen, doordat het herstelwerk ter plaatse muurplantvriendelijk werd uitgevoerd. Een illustratief voorbeeld is te vinden aan de Keizersgracht (t.h.v. de Rozengracht). In 1992 werd de kademuur daar opnieuw gevoegd, met behoud van 2 Tongvarens, nu staan daar 115 planten. Bij Steenbreekvaren zijn vergelijkbare voorbeelden te geven. Het meest bekend is het Weteringsluisje. Al zeker sinds 1953 herbergt dit sluisje Steenbreekvaren, waarbij de varens diverse restauraties overleefden, onder meer in 1988 en 2002. Er werd toen simpelweg om de varens heen gevoegd. Helaas werd in 2004 het sluisje onzorgvuldiger aangepakt, waardoor een deel van de populatie verdween. Toch groeien er nu nog steeds ruim 200 planten.

² In strijd met flora- en faunawet

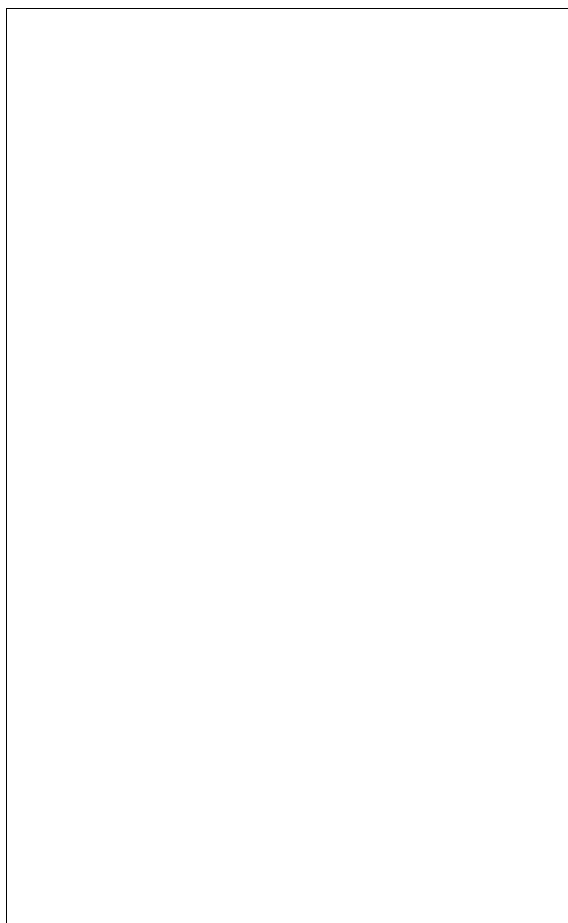
Telresultaten 2004

Prachtige prestatie

In 2004 hebben is de beschermde muurflora van Amsterdam weer **volledig** in beeld gebracht³. Zowel de binnenstad als het havengebied werden helemaal onderzocht. Alleen in 1989 werd een vergelijkbare prestatie geleverd. De binnenstad werd al wat vaker integraal onderzocht; voor het eerst in '54, daarna in '87, '89, '97 en 2002.

Aansprekende resultaten; duidelijke trends

De laatste jaren (sinds 1990) is er bij een aantal soorten, met name Steenbreekvaren en Tongvaren, sprake van een (licht) herstel. Dit herstel is vooral toe te schrijven aan gunstige weersomstandigheden in de afgelopen jaren (warm vochtig weer, ontbreken van vorst). Toch blijft de bedreiging van muurplanten groot, omdat het oppervlak aan geschikt muurbiotop in Amsterdam voortdurend afneemt. Oorzaak is de nieuwe werkwijze waarmee grachtmuren worden hersteld. Deze worden vervangen door een nieuw type met een betonnen achterwand, waarop muurplanten zich niet of nauwelijks kunnen vestigen. Met name vochtminnende soorten hebben daarvan te lijden. Zeer kwetsbare soorten als Blaasvaren, Rechte driehoeksvaren (geen recente vondsten meer in Amsterdam) en typische vochtindicatoren als Moerasvaren en Gebogen driehoeksvaren dreigen daardoor definitief te verdwijnen. Daarnaast blijft overbodig en muurplantonvriendelijk herstel en onderhoudswerk zijn tol eisen.

³ In samenwerking met B&D natuuradvies.

Soort voor soort

1. Steenbreekvaren

Beschermd!

Ondanks een toename in afgelopen periode is Steenbreekvaren nog steeds een zeldzame en bedreigde soort. Het gaat om relatief weinig vindplaatsen, soms met aanzienlijke aantallen. De totale populatie omvat in Amsterdam momenteel ruim 3000 planten. In 2002 werd een recordaantal geteld (3500), maar door grootschalige restauraties in het Oostelijk Havengebied gingen er enkele belangrijke groeiplaatsen verloren. Toch is het havengebied, samen met het Stenen Hoofd, nog steeds een bolwerk voor Steenbreekvaren (driekwart van alle planten). In de Amsterdamse binnenstad zijn recent enkele nieuwe vestigingen ontstaan, met name nabij bestaande groeiplaatsen. Van bijzondere betekenis is het Weteringsluisje, waar Steenbreekvaren al sinds 1953 voorkomt.

2. Tongvaren

Beschermd!

In 2004 werd een recordaantal van ruim 1250 planten bereikt. Tongvaren profiteert van een reeks zachte winters. Vooral op bestaande groeiplaatsen heeft de varen zich kunnen uitbreiden, maar het aantal blijft doorgaans bescheiden (minder dan 50 planten). Tongvaren is, anders dan Steenbreekvaren, vooral op de binnenstad aangewezen. Dat maakt haar kwetsbaar. Door het intensieve onderhoudsregime van grachtmuren wordt de soort voortdurend bedreigd.

3. Zwartsteel

Beschermd!

*Zwartsteel is een uiterst zeldzame muurvaren, die vrijwel uit Nederland was verdwenen, maar recent op een aantal plaatsen sensationeel wist terug te keren, met name in Amsterdam (voor het eerst in 1987). In 2002 telde de hoofdstad een 20-tal groeiplaatsen met samen circa 500 planten. Inmiddels is de groei gestagneerd en heeft de soort sterk te lijden gehad onder restauraties. Anno 2004 zijn er nog **174** exemplaren over (op 15 groeiplaatsen). De belangrijkste groeilocatie bevindt zich thans aan de Lijnbaansgracht ter hoogte van de Westerstraat.*

4. Groensteel

Beschermd & Rode Lijst!

Amsterdam huisvest de enige (en laatste) groeiplaats van Groensteel in ons land. De soort werd in 2000 op de Amstelsluizen ontdekt, samen met diverse andere bijzondere varensoorten. De Groensteel werd tijdens noodzakelijk restauratiewerk in 2003 gespaard.

5. Schubvaren

Beschermd & Rode Lijst!

Het aantal groeiplaatsen van Schubvaren is in Nederland altijd miniem geweest en zelden meer dan vijf. Amsterdam herbergt op het Stenen Hoofd de grootste groeiplaats van ons land. De populatie neemt nog steeds in omvang toe (in 2004 ruim 150 planten). Het Stenen Hoofd is natuurwetenschappelijk van groot belang, ook al omdat deze locatie diverse bedreigde muurplanten herbergt, waaronder forse aantallen Steenbreekvaren.

6. Blaasvaren

Beschermd & Rode Lijst!

Blaasvaren is een kieskeurige muurplant, die gebonden is aan oude, vochtige, kalkrijke muren. De soort behoort thans tot de meest bedreigde muurbewoners, die in tegenstelling tot andere muurplanten, steeds verder afneemt. Ook in Amsterdam is sprake van een zeer kwetsbare populatie. Er zijn twee vaste groeiplaatsen (Kadoelerbreek en Zeeburgerkade). Daarnaast is de soort recent verschenen op de Willem-I-sluis en op de Lijnbaansgracht. De laatstgenoemde locatie (dé vondst van 2003) is in 2004 door restauratiewerk alweer geheel of grotendeels verloren gegaan.

7. overige muurvarens

Bijzondere en kritische soorten

Een aantal groeiplaatsen levert een veelheid aan bijzondere soorten op. Bekend zijn bijvoorbeeld de Amstelsluizen en het Stenen Hoofd. Minder bekend zijn de Willem-I-sluis (Amsterdam-Noord) en de muren aan de Westlandgracht, maar daarin lijkt verandering te komen. Op deze locaties vestigen zich steeds weer nieuwe varens. In 2004 werden op beide locaties **Gebogen driehoeksvaren** en **Stijve naaldvaren** (her)ontdekt; schaarse soorten die eerder uit Amsterdam waren verdwenen.

Bijzonder is ook de vondst van **IJzervaren** op een nieuwe en geïsoleerde locatie in de binnenstad. Daarmee is er nu weer een tweede groeiplaats naast die op de Amstelsluizen (hier sinds 1998). IJzervaren is in Nederland op een paar plaatsen ingeburgerd en heeft met name een historische band met Amsterdam. Uit de jaren vijftig stammen de meeste meldingen, thans duikt de soort nog maar zeer sporadisch op.

In 2004 ontbraken de volgende soorten, die tot voor kort nog wel in Amsterdam voorkwamen: Adelaarsvaren, Koningsvaren en Zachte naaldvaren. Al eerder verdwenen Rechte driehoeksvaren en Genaalde streepvaren.

8. overige muurplanten

Beschermd! en bijzondere soorten

Stijf hardgras (beschermd) is als muurplant vrijwel uit Nederland verdwenen. In Amsterdam is Stijf hardgras een opvallende nieuwkomer. Deze soort werd aangetroffen op en aan een walmuur van de Leidsekade.

In Amsterdam maakt een aantal muurplanten een opvallende groei door. **Klein glaskruid** (beschermd) had zich eerder al op straat gevestigd (langs gevelmuren) en maakt nu de overstap naar muren (7x). **Gele helmbloem** (beschermd) maakte deze stap al eerder. In 2004 werd deze fraaie muurplant op ruim 60 muurkanten aangetroffen (tegen 9 groeiplaatsen in 1989). Daarnaast biedt Amsterdam onderdak aan een aantal opvallende nieuwkomers. De meest markante daarvan is **Muurfijnstraal**, die zich inmiddels op 17 plekken heeft gesetteld. Nieuw zijn voorts **Kruipklokje** (circa 30x), **Spoorbloem** (circa 12x) en **Halskruid** (3x). Bij Halskruid gaat het om de eerste vondsten in Nederland.

Muurflora door de jaren heen

Variatie	Totaal	1954	1989	1997	2000	2004
Aantal soorten muurvarens	23	14	18	18	18	17

Wat kwam en verdween:

Verdwenen: Rechte driehoekvaren († 1989), Genaalde streepvaren († 1992) en Zachte naaldvaren († 2003). Verdwenen en opnieuw verschenen: Gebogen driehoeksvaren (2004). Nieuw verschenen: Zwartsteel (1989) en Groensteel (2000). In 2004 ontbrekend (efemere soorten): Adelaarsvaren en Koningsvaren.

[Legenda: † = voor het laatst in genoemd jaar]

Overige muurplanten:

Wat kwam:

Sterk in opkomst: Muurleeuwenbek, Gele helmblom en Muurfijnstraal (1995). *Opvallende nieuwkomer:* Vijgenboom (1985) *Nieuw verschenen:* Spoorbloem (1997), Halskruid (2004) en Stijf hardgras (2004).

Bijzondere muurvarens in Amsterdam

-aantallen uit 2004 vergeleken met andere jaren-

A. Binnenstad

B. Stenen Hoofd

C. Oostelijk Havengebied

	'54	'89	'97	'02	'04	A.	B.	C.
Bijzondere soorten								
• Steenbreekvaren	(<150)	703	1750	(3500)	3160	843	762	1555
• Tongvaren	(400)	319	366	(1000)	1284	1018	0	266
• Zwartsteel ⁴	0	7	140	500	182	153	0	29
• Groensteel	0	0	0	1	1	1	0	0
• Schubvaren	0	3	40	110	151	0	151	0
• Blaasvaren ⁵	(10)	2	20	25	30	7	0	23
• Gebogen driehoeksvaren	(30)	12	2	2	2	2	0	0
• IJzervaren	(30)	0	1	5	2	2	0	0
• Stijve naaldvaren	0	0	2	2	2	2	0	0

() = geschatte aantallen, in '54 aan de hand van het zogenaamde 'Grachtkantenrapport' (NJN / KNNV 1956)

⁴ Exclusief vrijstaande muur aan de Korte 's-Gravesandestraat (2004 12 ex.)

⁵ Exclusief gemaal Kadoelerbreek

Bijzondere muurvarens in het Havengebied (Oost/Zeeburg/Noord)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	Totaal				
													'89	'97	'00	'04	
Bijzondere soorten																	
Steenbreekvaren	611	9	17	453	37	8	0	0	327	21	12	60	327	1333	2100	1555	
Tongvaren	103	17	2	29	1	77	0	1	0	15	19	2	54	179	289	266	
Zwartsteel	7	0	0	6	0	0	0	0	13	3	0	0	6	3	55	29	
Blaasvaren	0	0	0	0	0	0	0	0	0	23	0	0	2	19	22	23	
Brede eikvaren	0	0	0	0	0	0	0	0	27	0	0	0	8	54	60	27	
Genaalde streepvaren																<i>f</i>	
Gebogen driehoeksvaren																<i>f</i>	

1. Veemkade. *Java-eiland* ; 2. Sumatrakade en 3. Javakade. *KSNM-eiland*; 4. Surinamekade en 5. Levantkade + Kop. *Sporenburg*; 6. Ertskade en 7. Panamakade. *Borneo-eiland*; 8. Stuurmankade en 9. Borneokade; *Veemarktbuurt*; 10. Zeeburgerkade + sluisen Amsterdam-Rijnkanaal en 11. Kaden Lozingskanaal + Nieuwe Vaart; *Amsterdam-Noord*; 12. Motorkade (Amsterdam-Noord).

Werk- en adviesgroep muurplanten

De *Werk- en adviesgroep muurplanten Noord-Holland* zet zich in voor behoud en ontwikkeling van de muurflora. Wij willen levende steden met levende muren. De werk- en adviesgroep inventariseert en geeft adviezen over behoud, maakt kortom werk van de bescherming van muurplanten.

Wendy Bach Kolling
Claud Biemans
Paul van den Boogaard
Cora Bruin
Ton Denters
Paul van Deursen
Valentijn ten Hoopen
Hetty Kole
Marijke Kuhbauch
Joris Marsman
Lida den Ouden
Monique Pheijffer
Annelies Visser

Contactadres:

Ton Denters
Waterpoortweg 401b
1015 PX Amsterdam
020-4191858

tondenters@hetnet.nl